

II. ГЛОБАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ БЕЗПЕКИ

1. Конфлікт цінностей

Ціннісні системи різного порядку та характеру відносяться до традиційних для світової спільноти суперечностей. Найбільші конфлікти цього типу породжувалися під час протистояння двох світових соціально-економічних систем – соціалістичної та капіталістичної з відповідними системами цінностей. Світовий порядок означав, зокрема, що в зоні своїх впливів наддержави можуть поводитися як їм потрібно з огляду на власні інтереси.

В умовах радянського режиму утверджувалася мілітарна психологія населення, особливо під час сталінської доби. Але пізніше офіційною ідеологією радянського керівництва стає принцип мирного співіснування та визнання існування разом із класовими загальнолюдських цінностей, однаково притаманних обом світовим системам. І попри його переважно пропагандистський характер, слідування цьому принципу сприяло утворенню системи ОБСЄ, механізмів контролю і гальмування гонки озброєнь тощо. Війни США та СРСР у В'єтнамі та в Афганістані в 60–80-ті роки ХХ ст. стимулювали нарощування пацифістських настроїв у світі та сприяли переходу до неконфронтаційних ідеологічних схем.

Базовим принципом сучасного політичного мислення стає те, що формування дієвої системи стабільного світу можливе лише за умов реалізації *концепції рівної безпеки* для всіх людей, а не тільки для окремих держав або блокових структур. Ці уявлення є основою для імплементації принципу захисту прав людини як одного з головних у системі міжнародної безпеки.

Після завершення «холодної війни» глобальний конфлікт ціннісних систем у традиційному геополітичному розумінні був майже ліквідований. В умовах інтенсивного формування всесвітньої цивілізації не тільки ядерна, а й будь-яка масштабна війна втрачає сенс. Наприклад, нема потреби боротися за енергетичні та інші ресурси, якщо їх можна придбати на світових ринках.

Хоча теоретично збройні засоби вирішення міжнародних проблем мають начебто остаточно вичерпатися і поступитися місцем мирним знаряддям вирішення конфліктів, рівень загроз у воєнній сфері залишається високим. Після Другої світової війни майже не велося масштабних війн у традиційному розумінні, але натомість здійснювалися численні військові операції чи то під виглядом допомоги союзнику, чи

то протидії терористам або повстанцям. Унаслідок застосування новітніх технологій у військовій справі змінюється характер військових операцій, зростають масштаби руйнівних наслідків.

Під впливом процесу глобалізації у сучасному світовому розвитку відбуваються динамічні, часом радикальні зміни, які потребують нових підходів та істотного переосмислення. Ліквідація біполярності ще не відміняє конкуренції доктрин і стратегій, боротьби за домінування способів інтерпретації та розуміння сучасності, не заперечує можливість націй та держав конструювати власні порядки реальності, а отже, вступати між собою у суперечності, що можуть призвести і до збройних конфліктів. Сучасний світ виявився неспроможним подолати істотні суперечності свого існування. Процеси, пов'язані із закінченням «холодної війни», сприяли формуванню нових проблем у системі міжнародної безпеки.

Такі країни, як США, переважно дотримуються стратегії лідерства завдяки формуванню власної моделі керування процесами світового розвитку на основі своєї системи цінностей. Пануюча модель політичного мислення у США базується на протиставленні «Захід та інші». Політичні ідеологи європейських країн також ще далекі від того, щоб не декларативно, а реально відмовитися від принципу європоцентричності, і на практиці часто прагнуть стверджувати вищість цінностей європейської цивілізації, що викликає певне роздратування з боку низки неєвропейських країн. Небезпечним наслідком цього є виникнення нових ліній поділу, відокремлення «своїх» від «чужих», «європейців» від «неєвропейців» тощо.

Свої амбіції щодо посилення власних впливів у глобальному вимірі має Китай. Не відмовляється від імперської традиції і Російська Федерація. У підсумку ідея поліцентричності світового порядку не може стати на заваді перспективі відтворення нового варіанту біполярного світу (наприклад США – Китай) або послабити прагнення однієї наддержави утвердити своє монопольне становище.

З легкої руки С. Хантінгтона дуже поширеними стають уявлення про зіткнення цивілізаційних ціннісних систем як джерело майбутніх глобальних конфліктів. Відбуваються спроби замінити схему біполярного світового порядку на «багатополюсну». Але якщо подивитися більш уважно, можна зрозуміти, що уявлення про побудову т.зв. багатополярного світу фактично є не чим іншим як традиційним перерозподілом світу на сфери впливу між кількома світовими потугами. Зрештою, всі ці міркування знаходяться у межах старих конфронтаційних стереотипів бачення міжнародних відносин, коли потенційну загрозу одна держава традиційно очікує передусім з боку інших держав. З цьо-

го погляду конфлікт ціннісних систем не зникає з порядку денного світового розвитку, а лише набуває іншого виміру – міжцивілізаційного протистояння або зіткнення світових центрів (полосів) сили.

У сучасних умовах набуває більшого прискорення процес глобалізації культури, що стимулює, відповідно, новий тип ціннісного конфлікту: культура масового споживання вступає у дедалі більшу суперечність із традиційними цінностями культури різних народів, що призводить до напружених ситуацій у ментальній сфері. З одного боку, є небезпека розчинитися у світовій масовій культурі, а з другого – дотримуючись традиційних настанов, опинитися на узбіччі прогресу.

Конфлікт цінностей за схемою «Захід та інші» виявляється, зокрема, у спробах силовим способом нав'язати цінності західної демократії та ліберальної економіки іншим культурам і цивілізаціям, які перебувають в іншому ціннісному вимірі й не готові беззастережно адаптувати цінності Заходу. Це було відчутно під час кампаній в Іраку та Афганістані, де спротив був обумовлений не тільки силовими та політичними чинниками, але й культурно-цивілізаційними.

Водночас у цих конфліктах значну роль відіграє такий глобалізаційний чинник, як боротьба за ресурси. У сучасних умовах світові ресурси завжди притягуватимуться до багатих країн, а отже, посилюватиметься диференціація багатих і бідних країн. Це, на думку В. Горбуліна, «може остаточно підірвати віру у міф щодо універсальності західних цінностей лібералізму і демократії, викликати новий сплеск політичної активності незахідних суспільств, у тому числі у вигляді ісламського фундаменталізму»¹¹.

Заперечуючи можливість всеохоплюючого домінування США на світовій арені, Росія начебто прагне до створення такого багатополосного світового порядку, де не буде диктату однієї держави чи групи держав. Але разом з тим РФ продовжує вважати регіони свого близького оточення, країни СНД зоною свого виключного геополітичного впливу, де фактично припускається її диктат.

Російська зовнішньополітична доктрина припускає силове втручання «на захист» російськомовного населення в інших державах СНД, що було підтверджено під час російсько-грузинського конфлікту серпня 2008 р. За існуючих умов характерною ознакою зовнішньої політики Російської Федерації є намагання утримати геополітичний контроль за ситуацією в межах пострадянського простору, що суперечить євроінтеграційному курсу України та низки інших держав цього простору.

¹¹ Горбулин В. Без права на покаяння / В. Горбулин. – Харьков : Фолио, 2009. – С. 302.

В основі цього конфлікту, так само як і кризових ситуацій в українсько-російських відносинах, фактично лежить конфлікт цінностей – системи державницького авторитаризму в РФ та системи демократичних цінностей в Україні. Глобалізаційний складник конфліктних напружень у відносинах – у визначенні способів інтеграції пострадянських держав у світову макроцивілізаційну систему – безпосередньо, у якості суверенних держав, або опосередковано, через євразійську регіональну модель під контролем Москви. У контексті російської геостратегії Україна має увійти в інтеграційне формування на пострадянському просторі під домінуванням Росії.

На національному рівні Україна стикається з проявами сепаратизму, а також із небажаними наслідками міжетнічних і міжконфесійних процесів, що відбуваються на ціннісній основі. Відмічають також значні відмінності в менталітеті й ціннісних орієнтаціях населення західної та північної частини країни, з одного боку, та південно-східних регіонів – з другого. Самі по собі ці суперечності можуть бути подолані внаслідок зваженої державної політики, але в умовах зовнішнього тиску та глобалізаційного вибору України між різними зовнішніми векторами розвитку ці тенденції можуть набути небезпечних масштабів і поставити під питання принцип цілісності держави.

Нова парадигма формування світового порядку та міжнародних відносин ґрунтується на тому, що світовий геополітичний простір поділений не стільки між великими державами зі сферами їх впливу, а скоріше, внутрішніми лініями напруженості між зоною, де панує закон і міжнародне право, де пріоритетними є права людини, і зоною, яка характеризується зневагою до закону, численними локальними конфліктами, гіпертрофією сил кримінального гатунку тощо – всім тим, що загрожує безпеці, стабільності й розвитку людської цивілізації.

Процеси глобалізації, які спонукають до дедалі більшого усвідомлення принципів єдності світу та неподільності безпеки, вимагають, щоб місце конфронтаційної моделі міжнародних відносин посіла нова система світового порядку, яка будуватиметься вже не на протистоянні різних світових потуг, а на їх консолідації. Зрозуміло, що реально така консолідація відбуватиметься під гаслами боротьби проти спільних загроз, але дії в напрямі «консолідації проти» з часом може перетворитися на більш глибоку, конструктивну «консолідацію за» на основі позитивних загальнолюдських цінностей.

Більшість дослідників сучасних процесів у сфері міжнародних відносин вважає, що національна безпека зараз не може бути гарантована без тісної співпраці із впливовими міжнародними структурами безпеки субрегіонального, регіонального та глобального рівнів. Але

ефективність функціонування міжнародних структур безпеки значною мірою стримується недосконалістю існуючих механізмів міжнародного правопорядку, що ставить під питання міжнародне право загалом.

Можна говорити про необхідність формування такого світового порядку, в якому домінуватиме система міжнародного права (відповідним чином оновлена й розвинена), яка має ефективну силову підтримку з боку міжнародних структур безпеки. У глобальному вимірі – це крок до створення більш ефективної, ніж Рада Безпеки ООН, форми світового уряду.

2. Загострення геополітичного суперництва та боротьба за ресурси

У сучасному світі глобальні суперечності між великими державами розгортаються в умовах глобалізації, тобто в умовах їх зростаючої економічної та політичної взаємозалежності, коли вигоди від прямих військових зіткнень і перемоги над ворогом значно поступаються місцем вигодам від взаємного співробітництва.

На місці однополюсного світового устрою із домінуванням США, що склався після закінчення «холодної війни» і діяв приблизно до середини першої декади XXI ст., *активно формуються нові, складні та багатовимірні моделі міжнародної взаємодії.*

У новому світовому порядку США зберігають провідну роль, але намагаються робити це іншими, більш гнучкими методами, спираючись не стільки на власну одноосібну волю та власні можливості, скільки на широке залучення інших країн та інтеграційних утворень до спільного виконання тих або інших тактичних і стратегічних завдань. Водночас збільшують свою вагу інші центри впливу. На Європейському континенті такими є насамперед Європейський Союз і Російська Федерація.

У світі змінюються геополітичні конфігурації, посилюється *суперництво провідних глобальних та регіональних потуг за перерозподіл сфер впливу*, зокрема у пострадянському просторі. У регіоні об'єктивно присутні інтереси найбільш впливових світових держав, взаємини між якими не набули стійкого позитивного характеру, що особливо небезпечно за теперішніх умов позаблоковості України. На цьому тлі молоді незалежні держави, в яких відбуваються складні суспільно-політичні трансформації, через певну політичну та стратегічну невизначеність стають об'єктами асиметричного тиску – політичного, економічного, інформаційного.

Посилюється конкурентна боротьба між провідними світовими потугами у політичній, війсьній, економічній, гуманітарній і безпековій сферах. *Зростання конкуренції між світовими центрами впливу* (США – Китай, США, ЄС – РФ) нині відбувається без протистояння на рівні збройного конфлікту. Водночас збільшення кількості світових центрів впливу завдяки динамічно зростаючим державам (Китай, Індія, Бразилія, Мексика), які створюють конкуренцію для існуючих суперпотуг, ускладнює характер міжнародних відносин.

США продовжують зберігати провідну роль у світових політичних процесах і концентрують увагу на вирішенні глобальних проблем, намагаючись позиціонувати себе, скоріше, як арбітра стабільності міжнародної системи, ніж прямого учасника регіональних систем міжнародних відносин. Переорієнтація зовнішньої та оборонної політики США у напрямку Азійсько-Тихоокеанського регіону, яка спостерігається останніми роками, свідчить, що нині саме в цьому регіоні, а не в Європі США вбачають свої головні безпекові виклики. Відносини з Китаєм набувають для США значення домінуючого зовнішньополітичного вектору.

Протягом останніх років у відносинах між США і РФ, попри оголошену у 2009 р. політику «перезавантаження», продовжували загострюватися суперечності, викликані серйозними розбіжностями з низки міжнародних питань, зокрема розширення НАТО, створення системи ПРО США в Європі, сирійської проблеми. США відмовляються також визнавати право РФ на створення зон власних «привілейованих інтересів» на пострадянському просторі.

Загалом зміни у зовнішній політиці США, пов'язані зі зміщенням пріоритетів у бік Азійсько-Тихоокеанського регіону, дедалі більше призводять до зменшення уваги до пострадянського простору, що негативно позначається на балансі сил та інтересів у регіоні Східної Європи (зокрема довкола України), досягнутому попередніми роками. У перспективі це може стати викликом українсько-американським відносинам і стратегічному партнерству між Україною та США.

Європейський Союз останніми роками перебуває у стані перманентної фінансової кризи, що гальмує реалізацію стратегії перетворення ЄС у світового геополітичного гравця. Нові міжнародні реалії стимулюють Європу до посилення власної безпекової політики з розрахунком на власний безпековий та військовий потенціал, який на сьогодні не є достатнім. Це створює значний виклик для нинішньої архітектури європейської безпеки.

Загалом загострення суперечностей між США/НАТО та РФ із широкого спектра питань стратегічної стабільності (ПРО, оновлення Договору про звичайні збройні сили в Європі, іранська ядерна програма

тощо), низька ефективність існуючих глобальних і регіональних безпекових механізмів (ООН, ОБСЄ), неспроможних ухвалювати своєчасні та адекватні рішення для вирішення кризових ситуацій, гальмування впровадження Спільної політики безпеки і оборони ЄС створюють серйозний виклик для архітектури безпеки в Європі, підвищуючи ризики для України опинитися у «сірій зоні» поза системами безпеки, що діють на континенті.

Водночас зростання конкуренції між РФ та ЄС за впливи на пострадянському просторі, проявом якого у 2012 р. стала боротьба між двома взаємовиключними інтеграційними проектами, що пропонуються Україні (Угода про асоціацію з ЄС і Митний союз РФ, Білорусі та Казахстану з перспективою його перетворення на Євразійський союз), надзвичайно *підвищує тиск на нашу країну цих двох світових потуг*. Невизначеність східної політики ЄС створює додаткові виклики для України й регіону Східної Європи загалом, провокуючи *ситуацію нестабільності*.

Останніми роками продовжує зростати роль **Китайської Народної Республіки** як глобального гравця у сучасній системі міжнародної безпеки, що викликає певне занепокоєння з боку інших впливових світових держав. Китай, маючи значні фінансові та економічні ресурси, використовує їх для посилення свого політичного впливу у різних регіонах світу. Підписана у 2012 р. угода між КНР та Україною щодо модернізації українського аграрного сектору та вугільної галузі свідчить про відмову КНР визнати виключне право РФ на власну зону інтересів на пострадянському просторі. *Економічна експансія Китаю ускладнює загальну картину геополітичних впливів у регіоні, що означає збільшення різноспрямованого тиску на Україну з боку основних міжнародних гравців*.

Зниження ефективності міжнародних механізмів контролю за розповсюдженням зброї масового ураження і засобів її доставки призводить до *порушення стратегічної стабільності у світі*. Посилення цього чинника, передусім через прагнення низки політичних режимів до розробки ядерної зброї (або окремих її компонентів) та засобів її доставки, стимулює інтерес до наявних розробок і спеціалістів у інших державах, у т.ч. й в Україні.

В умовах глобальних змін *посилюється роль силової політики*. Провідні світові потуги приймають на озброєння концепцію «упереджувальної оборони», що передбачає дії поза межами національних кордонів, використання силових структур з метою захисту економічних інтересів, розв'язання завдань постконфліктного врегулювання, боротьби з міжнародним тероризмом. При цьому підвищується значення комплексних, системних підходів до вирішення питань розвитку та ре-

формування сектору безпеки, з огляду на нагальні потреби безпекової політики XXI ст.

Посилення войовничості, агресивності та конфронтаційності у поведінці та діях на міжнародній арені низки провідних держав щодо просування своїх національних або корпоративних інтересів, недостатня ефективність (за цих обставин) існуючих структур і механізмів забезпечення міжнародної безпеки та глобальної стабільності для молодих демократій реально загрожує розколом еліти, а то й усього суспільства, відволіканням ресурсів держави на внутрішню боротьбу, виснаженням економічного потенціалу країни.

Розвинені держави дедалі більш гостро відчувають обмеженість силових ресурсів в умовах зростання суспільних потреб, що зумовлює виникнення у них мотивів щодо застосування різних моделей домінування у тих чи інших регіонах світу. Поява нових викликів, пов'язаних із дефіцитом життєво важливих ресурсів і зростанням цін на них, призводить до посилення у світі конкуренції за доступ до природних ресурсів, що супроводжується зростанням конфліктного потенціалу у відповідній сфері. Як механізми політичного впливу окремими країнами дедалі частіше використовується встановлення контролю за маршрутами постачання життєво важливих природних ресурсів і диктат цін. Протягом 2012 р. в епіцентрі міжнародного протистояння неодноразово опинялися ВАТ «Газпром» та керівництво РФ із приводу завищеної ціни на природний газ і визначення маршрутів його постачання в європейські країни.

З метою зниження залежності від імпорту енергоносіїв російського походження європейські країни вже тривалий час ведуть роботу, спрямовану на диверсифікацію джерел постачання, більш активне використання альтернативних видів енергоресурсів та власного енергетичного потенціалу. Дедалі більшого значення для європейської енергетичної безпеки набуває забезпечення доступу до енергетичних ресурсів Близькосхідного та Каспійсько-Чорноморського регіонів.

Високий рівень залежності економіки України від імпорту енергоносіїв із Російської Федерації та недиверсифікованість маршрутів їх постачання становить суттєву загрозу національній безпеці, послаблює позиції країни у вирішенні регіональних суперечок.

Для зниження рівня енергетичної залежності України важливе значення має не лише диверсифікація енергетичної політики, але й підвищення енергоефективності промисловості та комунального господарства, у т.ч. завдяки запровадженню новітніх технологій, розвитку власного енергетичного потенціалу, а також активізації процесів інтеграції України в європейський енергетичний ринок.

Загострення боротьби за природні ресурси у світі не обмежується енергетичною сферою. Новими джерелами конфліктів стають, зокрема, зростання дефіцитів питної води та продовольства. Так, різке зростання цін на продукти харчування разом із існуванням інших проблем соціально-економічного та політичного розвитку спровокувало низку протестних акцій у країнах Північної Африки та Близького Сходу.

Україна має значний потенціал у відповідних сферах, реалізація якого здатна суттєво посилити позиції країни на міжнародній арені. З огляду на це дедалі більшої актуальності набуває питання забезпечення належної якості та ефективного використання водних ресурсів річок, що протікають територіями кількох сусідніх держав (зокрема Дніпро, Дністер, Дунай та ін.), у т.ч. вжиття заходів, спрямованих на забезпечення постійного моніторингу екологічної ситуації щодо водних ресурсів, посилення міжнародної співпраці щодо недопущення забруднення річок, взаємодії у кризових ситуаціях та усунення перешкод у спільному використанні водних транспортних шляхів.

3. Нерівномірність соціально-економічного розвитку та маргіналізація країн і регіонів

Серед негативів глобалізації називають прогресуюче наростання розриву у рівнях економічного розвитку між найбільш розвиненими та відсталими державами і у світовому масштабі, і в межах окремих, у т.ч. і найбільш благополучних держав. Глобалізація стимулює масштабну концентрацію капіталу в найбільш розвинених країнах, що домінують у світовій економіці, насамперед у США, країнах ЄС та Японії.

Провідні держави світу та міжнародні організації втрачають спроможність ефективно впливати на *поглиблення прірви у темпах розвитку та рівнем життя між багатими та бідними країнами*, з наростаючими на цьому тлі суспільним незадоволенням. Запізнення в розвитку, убогість, деградація оточуючого середовища, епідемії загрозливих хвороб, нищівні техногенні катастрофи та природні катаклізми, неконтрольовані міграції загрожують стабільності міжнародного порядку.

Відбувається розкол світу на два простори, один із яких більш успішно глобалізується, інший – де глобалізація не має абсолютно ніяких корінь. Дивергенція між ними настільки велика, що вона пояснює поділ усієї світової системи на зону відносного миру, стабільності й процвітання та зону хаосу, нестабільності й економічної стагнації.

Простір поза процесами глобалізації характеризується відсталістю, низьким рівнем розвитку, нестабільністю, авторитаризмом і гнобленням. Закономірно, що там знайшли собі притулок і основні загрози глобальній стабільності й безпеці. Саме там значною мірою визначається порядок денний для всього світу в області забезпечення безпеки.

Процеси глобалізації за нинішнього розвитку істотно позначаються на поглибленні прірви між розвиненими країнами й тими, які ще розвиваються або законсервовані у своєму поступі, між багатими та бідними державами. Вважається, що, перебуваючи на вістрі глобалізації, багаті країни користуються усіма її перевагами, тоді як на долю бідних залишаються переважно її негативні наслідки.

З другого боку, правомірною є також думка, що «економічне зростання не є синонімом розвитку. У багатьох державах, що розвиваються, наприклад, спостерігалось швидке економічне зростання, але при цьому зберігалася нерівність, неповна зайнятість населення і загальна бідність»¹². Існує низка багатих країн, що традиційно відносять до «третього світу», але які завдяки власним ресурсам (переважно енергетичним) створюють і належний рівень життя для власного населення – Кувейт або Саудівська Аравія, країни Перської затоки та ін.

Отже, потреби глобальної економічної системи мають істотний вплив на розподіл переваг глобалізаційних процесів, оскільки багатими можна бути не тільки завдяки динамічному розвитку виробництва, але й завдяки торгівлі власними ресурсами, якими ці країни наділила природа. Втім, ресурсна економіка містить значні ризики, обумовлені високою залежністю від кон'юнктури світових сировинних ринків, і зазвичай вона не орієнтована на розвиток виробництва та поліпшення життя власного населення, про що свідчить приклад Росії або Туркменістану.

Такий стан речей призводить до того, що у системі глобальної безпеки складаються фактично відносини «центр – периферія», тобто система домінування світового політичного й економічного центру над іншим світом – країнами, роль яких полягає у постачанні ресурсів – сировинних або людських. З огляду на це США, що знаходяться у світовому центрі, зацікавлені у світовій стабільності й потребують поширення зони безпеки та політичного впливу на периферію сучасного світу, тобто майже на весь світ. Це означає, що центри глобальної влади з метою упорядкування та контролю периферії, спиратимуться не тіль-

¹² *Современные* глобальные проблемы мировой политики / под ред. М. М. Лебедевой. – М.: Аспект Пресс, 2009. – С. 84.

ки на фінансовий контроль або культурні впливи, але й шукатимуть механізми політичного та силового примусу.

Відповідно відбувається розширення політичних функцій глобального центру в сучасному світі, тобто політичного примусу та поширення дисциплінарних адміністративно-політичних механізмів. Це серйозне випробування для всієї системи міжнародних відносин, оскільки такі процеси спокійно не сприйматимуться іншими країнами, що не входять у «золотий мільярд» та не належать до євроатлантичних структур безпеки. Яким чином проблема рівності може вирішуватися у ситуації, коли одна країна або група країн має явне домінування за своїм економічним і культурним потенціалом – це питання, яке у найближчій перспективі, очевидно, не може бути вирішеним на взаємоприйнятних і демократичних засадах.

У сучасному світі посилюється протистояння націй-держав з одного боку, і ТНК та нових глобальних компаній – з другого. Перед державою постало завдання пошуку адекватних механізмів реагування на нові виклики реальності, з-поміж яких на перше місце виходить проблема співіснування з інтернаціональними бізнес-угрупованнями. Традиційних механізмів дипломатії та міжнародного права для протидії таким викликами очевидно недостатньо, оскільки ТНК ефективно користуються недоліками цієї системи на свою користь, і сама держава не має достатніх фінансово-економічних важелів впливу на їхню діяльність.

Міжнародне суспільство відчуває острах перед зростанням глобальних корпорацій, сили яких у перспективі набагато перевищуватимуть силу деяких окремо взятих країн. Виникає конфлікт економічних і політичних інтересів між глобальними корпораціями та державами-націями. Малі та слабкі країни можуть протиставити могутності ТНК і глобальних корпорацій лише силу їх внутрішньої і регіональної інтеграції.

Зрозуміло, що ці країни прагнуть будувати свої національні стратегії розвитку на засадах прискореної інтеграції до складу таких міжнародних регіональних інтеграційних об'єднань, як ЄС або таких міжнародних організацій, які не рахуються з їх невисокою конкурентоспроможністю, бо ці країни потребуватимуть захисту від експансії й тиску транснаціональних корпорацій, а також від провідних країн, чий економічні інтереси, як і раніше, знаходитимуться у площині глобальної експансії.

Основною дилемою міжнародних відносин є розрив між фінансово-економічною та політичною глобалізацією. Політична глобалізація, зрештою, так і не вийшла за межі створених у післявоєнний період колективних інститутів безпеки. На порядку денному стоїть формуван-

ня нової глобальної міжнародно-правової системи. Це вже має бути не стільки міжнародне право, скільки більш уніфікована та глобалізована система права. Завдяки світовим демократичним механізмам можна буде здійснювати політико-правове регулювання, спрямоване на нівелювання розбіжностей між країнами «центру» та «периферії», а останні будуть спроможні відстоювати свої права.

Таким чином, ідеться про глобалізацію політики, а отже, і про глобалізацію безпеки – не з погляду розростання кількості структур, інститутів колективної безпеки, а з погляду ризиків і збереження принципів контракту, на якому базувалася сучасна держава-нація. У цьому контексті мають сенс міркування, що «на зміну традиційній державі цілком напевне приходитимуть глобальні організації, що візьмуть на себе роль, яку виконували національні уряди»¹³. Підставою для цього може бути і феномен «держав, що не відбулися».

Внутрішні суперечності глобалізаційних процесів, пов'язані, зокрема, з нерівномірним розвитком і тиском на суверенітет країн, мають наслідком і таке явище, як дезінтеграція або фрагментація – відмежування національних економік від світових тенденцій розвитку або від процесів регіональної інтеграції внаслідок тих або інших історичних обставин, цивілізаційних уподобань або національного егоїзму. Тобто, місцеві націоналізми виникають як реакція на глобалізаційні тенденції.

4. Ерозія державності. Розпад політичних утворень і виникнення феномену «держав, що не відбулися»

Ключові позиції в наднаціональних і транснаціональних інституціях займають провідні країни світу, які домінують у глобальних економічних процесах і впливають на вирішення проблем міжнародної та національної безпеки. Водночас відбувається *посилення деструктивних впливів транснаціональних корпорацій і фінансових груп* на розвиток національних держав.

В умовах глобалізації існує тенденція до зниження ваги суверенних держав-націй як основних акторів міжнародних відносин. Межа між внутрішньою й зовнішньою політикою поступово зникає й часто демонструє інші форми й напрями відносин, ніж це було раніше. Глобалізація вже багато в чому поставила під сумнів традиційні функції суверенних держав-націй, насамперед в економічній сфері. У XXI ст., як зазначає В. Горбулін, «глобалізація і зустрічний процес опору, еро-

¹³ Камінський Є. Міжнародна безпека у XXI столітті: загальний прогноз / Є. Камінський // Дослідження світової політики. – 2001. – Вип. 15. – С. 11.

з'являються національних держав, девальвація народовладдя як права народу на державне самоуправління, ліквідація державної монополії на насильство і гуманітарні інтервенції, – ось нові небезпечні тенденції, визначені колишньою побудовою світового порядку»¹⁴.

Поступово формуються умови, коли державний суверенітет підринається наднаціональними організаціями та інститутами, які дедалі частіше втручаються у сферу компетенції держави. Посилюються тенденції добровільного обмеження суверенітету державами, тобто передача його частини структурам інтегрованих спільнот, як це відбулося у випадку ЄС. Державні функції також перебирають на себе внутрішні структури громадянського суспільства. Держава втрачає свої монополні функції під натиском транснаціональних корпорацій, міжнародних фінансових і виробничих структур.

Нові актори дедалі більше підринають роль держави у сферах безпеки, економіки, комунікацій, зачіпаючи державний суверенітет, його монополії на силу. Все це не може не відбиватися на змісті національного інтересу, на основних пріоритетах і на самому його існуванні.

Теза про витіснення держави новими суб'єктами, про зникнення її суверенітету й утрату значення національних інтересів перед інтересами ТНК з розвитком глобалізації виглядає передчасною. Глобалізація набирає темпи, але національний та регіональний простори зберігають своє значення. Національні уряди не втратили власні можливості вибору у сферах економічної та соціальної політики.

Насправді, у світі не так багато глобальних корпорацій, які планують власні стратегії у світі й мають космополітичну керівну команду. Прихильники ідеї відмови від суверенітету справедливо підкреслюють, що основним діючим обличчям та головною рушійною силою глобалізації є транснаціональний капітал. Але це не означає, що глобалізація зводиться лише до вільної гри безособових ринкових сил.

Значна частина ТНК, що охоплюють більшу частину світового бізнесу, зосереджена у кількох провідних державах світу, серед яких домінують корпорації США. Прив'язка ТНК до певної держави означає, що вони так або інакше мають урахувувати інтереси власної країни і часто виконують функції провідника її інтересів на міжнародній арені.

Більш справедливо вважати, що нові суб'єкти не виштовхують держави з міжнародної політики, а вступають з ними у складні взаємодії, що характеризуються і суперництвом, і співпрацею. Недержавні акто-

¹⁴ Горбулін В. Без права на покаяння / В. Горбулін. – Харьков : Фолио, 2009. – С. 294.

ри, які конкурують з державами, водночас вимагають підтримки від них.

Крім того, в міжнародних відносинах суверенітет не може бути і ніколи не був абсолютною величиною. Міжнародне право як система обов'язків, добровільно прийнятих на себе державою, обмежує її свободу дій, звужує внутрішньополітичну автономію. Зберігати суверенітет – означає переслідувати свої власні цілі, не дивлячись на тиск, або використовуючи його у власних інтересах. До цього ж, існує не тільки тенденція до відносного спаду традиційної ролі державного суверенітету, але й протилежна – до створення нових незалежних держав, що відстоюють і внутрішні, і зовнішні ознаки свого суверенітету.

З другого боку, в сучасних умовах більшість держав насправді неспроможні виконувати традиційні функції підтримання військової, економічної й культурної самостійності, а отже, вимушені, вступаючи до різних інтеграційних об'єднань і політичних союзів, обмежувати власний суверенітет. З'являється феномен держав, які не вважають суверенітет необхідною ознакою власного існування.

В умовах глобалізації характерною ознакою світового суспільно-політичного розвитку стають процеси *дезінтеграції й фрагментації національних держав*, активізації етнічного націоналізму та сепаратизму, загострення яких призводить до руйнування багатонаціональних держав. Фрагментація відбувається також і по лінії ідеологічного протистояння несумісних політичних груп. Крайньою формою суспільного розмежування є політичний екстремізм і релігійний фундаменталізм.

Ці загрози посилюються непередбачуваною політикою авторитарних режимів і «держав-невдах» (*failed states*), діяльність або бездіяльність яких прямо або опосередковано сприяє формуванню конфліктогенного середовища, сприятливого для розвитку осередків екстремізму й тероризму. Більшість із них не були залучені до процесів глобалізації або не є спроможними чи такими, що не бажають пристосуватися до її вимог. Унаслідок цього їхньою долею стали постійні економічні провали, що призводять до колапсу потенціалу державного управління.

У світі досить розповсюджений феномен, коли формально (де-юре) деякі держави продовжують існувати на політичній карті світу й залишаються повноправними членами міжнародного співтовариства, хоча реально контроль у країні (або її частині) здійснює нелегітимне збройне формування, або самопроголошений уряд.

Найбільш яскравий приклад такої держави – Сомалі, яка набула сумнівного значення країни-лідера міжнародного піратства. До дер-

жав, що перебувають у статусі занепадаючих, зараховують Колумбію, Гаїті, Судан, Сомалі, Кот-д'Івуар, Руанду, Ліберію, Бурунді, С'єрра-Леоне, Афганістан, М'янму. У цих державах не існує монополії уряду та загальної для усього населення системи культурної ідентичності.

Серед держав пострадянського простору, у яких існують проблеми контролю у межах визначених кордонів, можна назвати Молдову, Грузію, Азербайджан. На їх територіях існують самопроголошені незалежні державні утворення, невизнані міжнародною спільнотою.

Особливо драматично виглядає ситуація в країнах, які є найменш економічно розвиненими та політично нестабільними. Кризові процеси виявляються у виникненні та розширенні зон, що випадають із правового простору держави, розповсюдженні стихійних угруповань та кланів. Існують населені пункти та цілі регіони, в яких діють лише правила, нав'язані населенню кримінальними угрупованнями, що робить його заручником корисливості та політичних амбіцій таких угруповань.

Неспроможність держави врегулювати зародкові протиріччя за відсутністю чіткої політичної волі або відповідних механізмів їх подолання, надає можливість втручання зовнішніх сил, які при цьому переслідують власні політичні або економічні інтереси. Конфлікт переноситься в площину зіткнення глобальних потуг і набуває міжнародного характеру.

Силове зовнішнє втручання здатне надовго законсервувати конфліктне протистояння, і його вирішення стає більш проблематичним (ситуація в Абхазії, Нагорному Карабасі, Боснії, Сербії, Придністров'ї та ін.). Отже, вкрай важливо, щоб за необхідності зовнішнього втручання існували ефективні міжнародні механізми врегулювання конфліктів, на які не могли б впливати зацікавлені світові потуги, тобто вони повинні мати під егідою ООН, ОБСЄ або інших систем міжнародної безпеки.

5. Неконтрольоване поширення зброї масового ураження (ЗМУ) та звичайних озброєнь

Загрозою для окремих держав, цілих регіонів, а також (за особливих обставин) для усїєї системи світового порядку стає *неконтрольоване поширення зброї масового ураження та засобів її доставки*. У цьому контексті Україна з її розвиненою наукою та науково-технологічними розробками, техногенно небезпечними виробництвами (ядерними, хімічними, ракетно-космічними тощо) потенційно може бути об'єктом активних устремлень міжнародних терористів.

У глобальному вимірі залишається актуальною проблема ядерного нерозповсюдження, що в умовах глобалізації набуває особливо небезпечних масштабів. Нині ядерні розробки впроваджуються не лише офіційно визнаними ядерними державами, до яких нині приєдналися Індія та Пакистан. Вони також проводяться у понад 20 країнах. До числа т.зв. порогових держав, які підійшли впритул до практичного використання ядерної енергії у військових цілях, можна віднести Аргентину, Бразилію, Ізраїль, Лівію, Іран, КНДР, ПАР та Японію. Деякі з них свідомо відмовляються від розробки ядерної зброї (ПАР, Бразилія, Лівія та ін.), але інші або приховують власні ядерні амбіції, або не схильні погоджуватися з міжнародним режимом контролю за її розповсюдженням (Іран, КНДР).

Нещодавня криза на Корейському півострові вкотре засвідчила і актуальність ядерної безпеки, і відсутність дієвих міжнародних механізмів контролю за ситуацією. Погрози з боку Північної Кореї розпочати ядерну війну змусили світову спільноту активізувати політико-дипломатичні зусилля з метою недопущення такого розвитку подій. Світові лідери, зокрема Глава Китаю Сі Цзінпін та Президент РФ В. Путін, висловили серйозне занепокоєння через дії Північної Кореї і виступили із засудженням агресивної риторики Пхеньяну. Департамент інформаційної політики МЗС України заявив про необхідність дотримуватися вимог відповідних резолюцій Ради Безпеки ООН та зобов'язань, взятих у межах переговорного процесу у шестисторонньому форматі з урегулювання ядерної проблеми Корейського півострова та закликав сторони до стриманості. У разі гіпотетичного застосування ядерної зброї це могло б викликати глобальні непередбачувані наслідки.

Один із уроків нинішньої кризи на Корейському півострові полягає в тому, що навіть погрози застосування ядерної зброї самі по собі можуть порушити міжнародний баланс. Водночас північнокорейська криза загострила необхідність застосування активних попереджувальних дій щодо Ірану як ще однієї погано передбачуваної країни з ядерними амбіціями, та іранської ядерної програми.

На відміну від ситуації часів «холодної війни», коли наявність ядерної зброї у двох супердержав – СРСР і США – підтримувала стабільність біполярного світоустрою, у сучасних умовах нестійкого багатопольярного світу цей чинник відіграє переважно деструктивну роль. Північнокорейська криза засвідчила, що неконтрольоване поширення зброї масового ураження та посилення чинника ядерної зброї стає істотним викликом для всієї системи світового порядку. У цьому контексті зниження ефективності міжнародних механізмів контролю за розпо-

всюдженням зброї масового ураження спричиняють порушення стратегічної стабільності у світі.

Події на Корейському півострові вкотре підтвердили правильність стратегічного вибору України щодо відмови від ядерного потенціалу. Для України як без'ядерної країни протидія розширенню кола ядерних держав має принципове значення. Україна готова повною мірою взяти участь у спільних заходах у цій сфері.

Потужне сучасне озброєння загрожує людству цілковитим самознищенням. У сучасних умовах будь-яка зброя не може залишитися власністю того, хто її розробив і планував застосовувати у своїх цілях, вона стає загальною власністю і може використовуватися і проти розробників. Давно актуалізувалися питання обмеження зростання військового, військово-технічного та військово-економічного потенціалів, скорочення збройних сил та озброєнь.

Важливою проблемою, яку потрібно вирішувати міжнародному співтовариству, є питання формування надійного й ефективного режиму міжнародної безпеки, який міг би протидіяти загрозі неконтрольованого продажу озброєнь, ядерних або звичайних. На думку дослідників, діючі в даний час режими міжнародної безпеки є основою стратегії захисту й реалізації національних інтересів країн і народів. Проте гарантувати глобальну стабільність і безпеку вони поки що не можуть¹⁵.

Міжнародне співтовариство зосередило свої зусилля у питаннях нерозповсюдження ЗМУ та скорочення звичайних озброєнь на державах – головних суб'єктах міжнародних відносин, але не має значних можливостей контролювати міжнародні терористичні організації, чи міжнародну організовану злочинність. Інша річ, що держави, які сприяють «чорним», або «сірим» ринкам озброєнь створюють основу для існування міжнародного тероризму та міжнародної злочинності. Зважаючи на це, активізація міжнародних зусиль, націлених на посилення контролю над нелегальною торгівлею зброєю та сучасними технологіями, які можуть використовуватись терористами, набуває особливого значення.

6. Інформаційні технології впливу на безпеку держави

Чи не найголовнішою рисою глобалізації визнається її інформаційний складник, який вважається необхідним елементом сучасного світового розвитку. На цій основі розробляються концепції інформа-

¹⁵ *Гриценко А.* Режими міжнародної безпеки / *А. Гриценко, Г. Костенко* // Чорноморська безпека. – 2006. – № 2 (4). – С. 26.

ційного суспільства як певного втілення ноосферної цивілізації. Відповідно саме концепція інформаційного суспільства має відповідати на питання стратегічного характеру.

До глобальних проблем сучасності відносять такі явища, як «кіберзлочинність; забезпечення стабільності функціонування інформаційної інфраструктури та захист від усілякого типу атак; забезпечення особистісної інформаційної безпеки користувача інтернету, включаючи недоторканість приватного життя; безпека електронних транзакцій тощо»¹⁶.

Інформаційна революція є також чинником, що змінює безпекове середовище. Як чинник, що впливає на розповсюдження технологій, вона може поглибити «бідність» і зробити її ще очевиднішою. У демократичних країнах розвиток інформаційних технологій робить суспільство досить вразливим для певних форм терористичних атак. Крім того, демократичні країни не завжди спроможні ефективно контролювати потоки інформації, оскільки посилення такого контролю означало б фактичну ліквідацію одного з найбільш дієвих елементів демократії – свободи слова.

Водночас авторитарні режими більш вільні маніпулювати медіа та здійснювати вплив на громадську думку, в т.ч. й демократичних країн, з якими вони конфліктують. Урядова інформація не може змагатися з пресою у швидкості інформаційних потоків. Через це кожен крок, зроблений демократичною країною задля посилення своєї безпеки, пильно розглядатиметься пресою. Отже, необережні дії держави щодо забезпечення безпеки будуть неефективними.

Унаслідок інтенсивного розвитку інформаційних технологій, їх вирішального значення для систем прийняття державних рішень, управління фінансами та банківською системою, енергетикою, транспортом, внутрішніх і міжнародних комунікацій тощо інформаційна сфера стала об'єктом прискіпливої уваги і з боку держав та транснаціональних організацій, що прагнуть домінувати у світі, і терористичних організацій та деструктивних спільнот, що намагаються створити труднощі у здійсненні суспільно важливих функцій.

З огляду на особливу вразливість інформаційно-комунікаційних систем держави особливу загрозу можуть становити цілеспрямовані заходи з боку деструктивних елементів (хакерів) та іноземних спецслужб, здатних дезорганізувати ключові інформаційні системи урядових інституцій і важливих для національної безпеки сфер приватного сектору,

¹⁶ *Современные* глобальные проблемы мировой политики / под ред. М. М. Лебедевой. – М. : Аспект Пресс, 2009. – С. 146.

а також спецоперації, спрямовані на несанкціонований доступ до баз стратегічно важливих даних, дезінформація та маніпуляція масовою свідомістю. Особливим викликом для молодих демократій є намагання деформувати у свідомості міжнародної спільноти їх національно-державного іміджу у спосіб організації проти них системних кампаній наклепництва.

Сприяючи розвитку позитивних тенденцій глобалізації та органічно пов'язаній з нею інформаційній відкритості, держава водночас має рішуче протидіяти деструктивним процесам десуверенізації в культурно-інформаційній сфері, зокрема експансії іноземних держав і транснаціональних корпорацій у внутрішній інформаційний простір, здатній призвести до втрати національної ідентичності й руйнації духовно-моральних підвалин суспільного життя.

Глобалізація значно посилює і переводить у нову якість такий феномен як інформаційні війни та інформаційні спецоперації. У системі міжнародних відносин формується нова структура, де панівною елітою стає прошарок людей, що може обробляти інформацію і який фактично реалізує інтереси «золотого мільярда» тих сегментів світової економіки, що здійснюють перетворення інформації. Формується і новий соціальний панівний прошарок глобалізованого світу, т.зв. медіакратія.

На глобальному медіаринку домінують лише близько десятка ТНК, які є найбільшими корпораціями у світі, і які мають не лише свої інтереси у кількох медіасекторах, але й інвестують капітали у стрімко зростаючі галузі «нової економіки»¹⁷.

В умовах поширення світової мережі зв'язку збройні конфлікти набувають нової якості, доповнюючись сферою віртуального протистояння на рівні *інформаційних операцій*. За своїми наслідками (дестабілізація внутрішньої ситуації, втрата державного управління, зниження обороноспроможності) інформаційні війни не поступаються традиційним, іноді виходячи на перший план у процесах протистояння. Україна значно програє у веденні інформаційних війн, що позначається на її світових рейтингах і зовнішньому іміджі.

Інформаційні війни починають розглядатися як основний складник забезпечення національної безпеки. У світових геополітичних і економічних центрах і державах створюються спеціальні органи для ведення інформаційних війн¹⁸. Інформаційні спеціальні операції здійснюються

¹⁷ *Зернецька О.* «Імператори» шпальт та ефіру. Медіакратія: генеза та природи влади / О. Зернецька // Політика і час. – 2006. – № 4. – С. 35.

¹⁸ *Литвиненко О. В.* Інформаційні впливи та операції. Теоретико-аналітичні нариси : монографія / О. В. Литвиненко. – К. : НІСД, 2003. – С. 39.

і урядовими колами певних держав для забезпечення власних інтересів, і впливовими неурядовими структурами – ТНК, міжнародними кримінальними або терористичними організаціями.

Кожна країна або їх спільнота виробляє власну стратегію поведінки та політики інформаційної безпеки в умовах глобалізації комунікацій. Так, наприклад, європейська стратегія відзначається пошуками рівноваги між контролем держави і стихією ринку, динамічним поєднанням державних інтересів і прагнень приватного та корпоративного бізнесу¹⁹. Разом з тим азійська модель пов'язана з утвердженням традиційних цінностей і культури²⁰.

Україна інтенсивно включається в процеси глобальної інформатизації. Водночас для нашої держави, де інформаційна діяльність поки що не отримала належного розвитку, головні загрози медіаінформаційного тероризму створюють переважно іноземні держави, міжнародні терористичні та інші злочинні угруповання й організації, що користуються нерозвиненістю і слабкістю відповідних державних структур.

Організуються й спеціальні деструктивні медіакампанії та спецоперації, спрямовані на поширення дезінформації, насаджування духу ненависті та нетерпимості щодо певних суспільних груп (етнічних, класових, конфесійних тощо). Досвід сусідніх країн свідчить про те, що такі кампанії, разом з актами психологічного терору проти «чужинців», часто передували громадянським конфліктам і війнам.

Мас-медіа використовуються насамперед з метою психологічної обробки масової свідомості для самозбереження та самозахисту, ігнорування елементарних правил особистої та громадської безпеки, насаджування відчуття приреченості тощо. Медіатероризм вважається особливим різновидом психологічного тиску й полягає у спробах через спеціальні медіаоперації зруйнувати знаково-символічну інфраструктуру суспільства, створити в ньому атмосферу громадянської непокори, недовіри до дій і намірів влади (особливо її силових структур, покликаних захищати суспільний порядок), а також формувати ксенофобні настрої й підозріле ставлення до «чужинців», якими, за певних умов, можуть виявитися представники будь-яких меншин.

У добу глобалізації кожна країна прагне вибудувати власний авторитет у світі, бо від іміджу держави залежить її привабливість для ін-

¹⁹ Макаренко Є. А. Європейська інформаційна політика / Є. А. Макаренко. – К. : Наша культура і наука, 2000. – С. 28.

²⁰ Там само. – С. 30

весторів, а саме те, наскільки вона викликає довіру у світової спільноти і може бути надійним партнером, стає одним із вирішальних чинників інтенсивності включення її в глобальні процеси.

Небезпечною є тенденція у світових мас-медіа насаджувати спотворений імідж України як держави, що нібито надає притулок терористичним групам, продає зброю проблемним країнам, які підтримують тероризм тощо. Україну постійно презентують як корумповану та криміналізовану державу, де масово поширюються ВІЛ-інфекція, наркоманія тощо.

При цьому вітчизняні ЗМІ підхоплюють більшість негативних сюжетів, продемонстрованих західними та російськими мас-медіа, а часто і самі підкидають такі сюжети за кордон. Що ж до системи контрпропаганди, то вона, попри усі розмови про її необхідність, фактично відсутня. Неоперативність, а часом і упередженість у висвітленні тих чи інших питань в українських медіа призводить до того, що інформаційні служби за кордоном часто використовують російські телематеріали про Україну, що призводить до зміщення акцентів у висвітленні подій у бік російських інтерпретацій²¹.

У нинішній ситуації необхідно вжити заходів щодо активного державно-правового регулювання інформаційних процесів і відвернення загроз в інформаційній сфері України, приведення національного інформаційного законодавства у відповідність із нормами міжнародного права за умов одночасного захисту національних інтересів у інформаційній сфері.

7. Загострення локальних конфліктів

Сучасні конфлікти мають переважно внутрішній характер, їх основою є міжнаціональні, міжетнічні або міжконфесійні протиріччя.

Продовжує існувати загроза *виникнення нових та ескалація тліючих міжетнічних і міждержавних конфліктів* у просторі близького оточення нашої держави, які підсилюються внаслідок зацікавленості в них представників тіньового бізнесу та міжнародних злочинних угруповань. У цьому контексті особливу небезпеку становить відновлення конфліктів у Придністров'ї та на Кавказі. Україна у зв'язку зі своїм розташуванням у безпосередній близькості до регіонів, з яких походить більшість із цих загроз, безпосередньо поставлена перед необхідністю вирішення завдань щодо їх подолання або зменшення масштабів.

²¹ *Зернецька О. В.* Глобальний розвиток систем масової комунікації і міжнародні відносини / *О. В. Зернецька.* – К.: Освіта, 1999. – С. 325–326.

Особливістю сучасних конфліктів є перехід регіональних і навіть локальних конфліктів на глобальний рівень. Це можна трактувати як наслідок глобалізаційних процесів, коли взаємопов'язаність держав і регіонів дедалі більше ставить на порядок денний проблеми неподільності безпеки.

Глобалізація сприяє поширенню наслідків конфліктних ситуацій на суміжні держави і регіони шляхом посилення міграційних процесів, проблеми біженців, поширення кримінальної експансії, торгівлі зброєю, втягування у конфлікт третіх країн, поширення сплесків міжнародного тероризму на т.зв. центри глобального впливу тощо. Найбільш масштабні конфлікти пов'язані із зіткненням глобальних інтересів світових потуг і мали характер міждержавних. Сюди можна віднести національно-визвольні та антиколоніальні рухи.

Кожний конфлікт має складну природу, яку не можна зводити до зазначених протиріч. Масштабний конфлікт має кілька рівнів розгортання, взаємодія яких може сприяти і його гальмуванню, і поглибленню. Зародкове ядро конфлікту може виникати на ґрунті соціальних, міжетнічних або міжконфесійних протиріч, які завжди існують у будь-якому суспільстві. У пострадянському просторі або в постколоніальних країнах ці протиріччя накладаються на економічні труднощі та проблеми становлення нових демократичних держав і ще більше їх поглиблюють. Міжконфесійний або міжетнічний складник конфліктної ситуації набуває поширення саме внаслідок невирішеності цих проблем, тобто не є вихідним у цьому випадку. Ситуація ускладнюється внаслідок зацікавленості у конфлікті зовнішніх сил, які надають тій або іншій стороні відповідну моральну та матеріальну підтримку.

Варто зазначити, що жодна з існуючих конфліктних ситуацій у регіонах близького оточення нашої держави ще не створює безпосередньої загрози її безпеці, хоча опосередковано вони формують несприятливу для регіональної безпеки ситуацію, яка підсилює дію інших глобалізаційних загроз – нелегальну міграцію, кримінальну діяльність тощо.

Найбільш значним конфліктогенним чинником в умовах пострадянського суспільства є не стільки міжетнічний або міжконфесійний, а скоріше, кримінальний, що пов'язано із кризовими процесами в економіці, з відсутністю надійних правових гарантій, розвиненого громадянського суспільства, системи соціального захисту тощо. В іншій площині конфліктність виникає між бідними та багатими і в межах національних держав, і в міждержавних стосунках. Це спричиняє, зокрема, неконтрольовані потоки міграцій, призводить до формування міжнародних кримінальних структур тощо.

У цьому контексті швидке зростання конфліктного потенціалу Близькосхідного регіону створює серйозний виклик міжнародній безпеці та стабільності й вимагає дієвих заходів із боку міжнародної спільноти. Нездатність досягти консенсусу з низки питань близько-східної проблематики між основними регіональними акторами – США, ЄС, Китаєм, Росією, Туреччиною – проявила розбіжності їх зовнішньополітичних інтересів у регіоні. Це не тільки заважає пошукові прийнятних шляхів вирішення конфліктів на Близькому Сході, а й *створює серйозні приводи для погіршення двосторонніх відносин між впливовими світовими державами, збільшуючи напруженість у глобальному міжнародному середовищі.*

Водночас неспроможність міжнародних організацій (насамперед ООН) ухвалювати своєчасні та адекватні рішення для вирішення кризових ситуацій у регіоні *свідчить про низьку ефективність існуючих глобальних та регіональних безпекових механізмів і ставить на порядок денний питання про їх реформування й адаптацію до сучасних тенденцій світового розвитку.*

Зусилля міжнародної спільноти щодо врегулювання конфліктів глобального або регіонального значення навряд можна вважати достатньо ефективними. Проблема міжнародних конфліктів стає важливим складником формування нового міжнародного порядку та потребує формування політичної системи світу, відповідної сучасним реаліям.

8. Міжнародний тероризм

З початку XXI ст. міжнародний тероризм перетворюється на глобальну руйнівну силу, що загрожує існуванню людської цивілізації. Ця загроза стає особливо значною з огляду на непередбаченість тероризму, його невизначеність, ірраціональність, несистемні зв'язки та впливи. Це такий чинник, що вносить найбільш значний елемент хаосу в систему світового порядку, який і попри це не є доконалим.

Серйозну небезпеку для міжнародної системи та безпеки окремих держав створює *глобальна терористична мережа*. Насамперед це обумовлюється активним прагненням терористичних організацій отримати доступ до новітніх ядерних, біологічних, бактеріологічних, інформаційних технологій, що особливо небезпечно на тлі відкритості сучасного суспільства, надмірної вразливості життєво важливих основ суспільного буття і техногенної насиченості сучасної еко-сфери.

Загроза міжнародного тероризму залишається актуальною, ситуація хаосу й невизначеності на Близькому Сході (в Сирії й Лівані) притягує джихадистів, включаючи групи, пов'язані з терористичною мережею Аль-Каїда. Остання разом зі спорідненими терористичними угрупованнями діє у Ємені, Сомалі, Малі, поширюючи вплив на країни Африки на південь від Сахари.

Масштаби діяльності цього угруповання продовжують створювати безпосередні загрози країнам західної цивілізації, які стосуються не тільки безпеки їх кордонів і територій, а передусім безпеки громадян цих країн (захоплення заручників на нафтопереробному підприємстві в Алжирі як відповідь терористів на операцію в Малі). Події із захопленням громадян України в Сомалі, Нігерії, Сирії підтверджують реальність цих загроз і для нашої країни.

Унаслідок глобалізаційних процесів у сучасних умовах тероризм знає істотних якісних змін і перетворюється на серйозну загрозу не тільки для окремих держав і урядів, але і для регіональної та глобальної безпеки світу загалом.

З переходом на міжнародний рівень після 11 вересня 2001 р. змінюються масштаби та цілі тероризму як політичної технології. Знищення Всесвітнього центру торгівлі мало на меті не просто паралізувати функціонування американського фондового та діяльність світового ринків, а завдати удару по символах американського капіталізму та світової глобалізації. Отже, теракти мають і яскраво виражений антиглобалістський характер.

Водночас заслуговує на увагу і думка, що пов'язує деякі різновиди міжнародного тероризму з дією ісламського чинника, тобто задіяний аспект ідентичності та цінностей. Явище сучасного міжнародного тероризму виникає як певна реакція прихильників традиції на глобалізаційні виклики і означає посилення фундаменталістських орієнтацій традиційних суспільств. Яскравим свідченням цієї думки є сучасний Іран, чеченський тероризм або поведінка Аль-Каїди.

Міжнародний тероризм не є традиційною зовнішньою загрозою, для боротьби з якою створювалися потужні військові сили. Так само він не є традиційною внутрішньою загрозою, з якою мали б боротися національні елементи військової організації держави.

Тероризм інкорпорований у міжнародний простір і використовує можливості глобалізації економічних, політичних, інформаційних процесів. Терористи мають у своєму розпорядженні сучасні зразки зброї та військової техніки, використовують інформаційні технології та можливості розгалуженої банківської системи. Залишається небезпека використання терористами зброї масового ураження і передусім хімічної

та бактеріологічної. Набуває значення і небезпека ядерного тероризму у сучасних міжнародних відносинах, що, зокрема, може зашкодити процесам міжнародного співробітництва. Особливо небезпечним може бути також енергетичний тероризм, тобто нанесення ударів по енергетичним об'єктам і комунікаціям.

Створення широкої мережі міжнародних терористичних осередків дає змогу говорити про існування своєрідного терористичного інтернаціоналу, який створює загрозу стабільності в окремих державах і міжнародній безпеці загалом.

Боротьба з тероризмом потребує об'єднання зусиль більшості членів світового співтовариства та визначає інтенсивний розвиток політичного та силового співробітництва в цій сфері. Глобалізація негативних наслідків терористичних актів змушує всіх політичних гравців, міжнародне співтовариство, окремі держави, владу вдаватися до екстремальних дій та неадекватної поведінки, що за певних умов може спровокувати конфлікт регіонального, або глобального рівня. Так, звинувачення російською стороною Грузії щодо її начебто підтримки чеченського тероризму було однією із підстав серпневого конфлікту 2008 р.

Правовою основою для боротьби з тероризмом є Міжнародна конвенція для попередження терактів із застосуванням вибухових пристроїв, прийнята Генеральною асамблеєю ООН у 1997 р., а також Резолюція Ради Безпеки ООН № 1269 (1999 р.), яка визначає напрями розвитку політичного співробітництва в цій сфері. Після терактів 11 вересня з'являється Резолюція РБ ООН № 1373 (28 вересня 2001 р.) про боротьбу з міжнародним тероризмом, яка передбачала конкретні заходи й активізацію багатостороннього співробітництва.

Світова спільнота розуміє, що жодна країна світу не застрахована від дій терористів, а державні механізми упередження загроз міжнародного тероризму не є досконалими. Визнається глобальний характер загрози міжнародного тероризму, оскільки теракти можуть спровокувати механізми ескалації конфліктів у багатьох гарячих точках світу – на Близькому Сході, Балканах, Кавказі, Центральній Азії, оскільки країни, які мають проблеми із тероризмом (або під прикриттям боротьби з тероризмом) можуть активізувати свої зусилля для нанесення превентивних ударів по своїм супротивникам.

Утім мають сенс міркування, що тероризм все-таки не становить серйозної загрози глобальній безпеці, оскільки за усіма його проявами, його наслідки поступаються іншим небезпекам – бідності, вичерпанню ресурсів, екологічним катастрофам тощо. Ефективність антитерористичної боротьби у світі можна вимірювати порівняно із загальними витратами на неї і шкодою, завданою тероризмом.

9. Глобалізація криміналу

Одна з нових загроз, пов'язаних із глобалізацією – транснаціональна організована злочинність, яка здійснює вплив на окремі держави та міждержавні системи. Негативні риси глобалізації, які мають наслідком виникнення нових загроз міжнародній безпеці, полягають насамперед у розвитку явищ кримінальної глобалізації – тіньової економіки, наркобізнесу, нелегальної торгівлі зброєю, міжнародного тероризму. Тенденції глобальної кримінальної економіки не можуть бути подолані однією країною, а лише зусиллями світової спільноти.

Боротьба з криміногенним середовищем традиційно відноситься до функції держави. В умовах глобалізації потужні міжнародні фінансово-промислові корпорації охоче залишають за державою поліцейські функції. Але водночас окрема держава не завжди виявляється спроможною ефективно протидіяти міжнародним криміналізованим структурам.

Україна з її високим транзитним потенціалом є об'єктом зростаючої зацікавленості з боку міжнародних злочинних угруповань з огляду і на характер їхньої діяльності (незаконна торгівля людьми, зброєю, небезпечними матеріалами, наркотичними речовинами), і на традиційні методи роботи (корупція, відмивання брудних грошей, дестабілізація фінансової системи).

Для боротьби з організованою злочинністю владних повноважень окремої держави недостатньо. Зазвичай транскордонні кримінальні угруповання вибирають безпечні місця базування на території держав, де влада є слабкою або суто символічною. Вони діють, поширюючи впливи на інші країни, нехтуючи державними кордонами і створюючи транснаціональні мережі.

Ще однією особливістю транснаціональної організованої злочинності є використання нею діаспорного чинника та етнічних мереж, які полегшують злочинну активність на початковому етапі. Адже відомо, що співтовариства іммігрантів часто є замкненими й важкодоступними для правоохоронних органів.

Організована злочинність часто активно експлуатує глобалізацію торгівлі, чинники персональної мобільності й сучасні технології зв'язку. Зокрема, лібералізація пострадянськими країнами зовнішньої торгівлі забезпечила злочинним організаціям нові можливості отримання незаконних прибутків, часто закамфльованих під законні. Законна торгівля тут нерідко є лише «дахом» для торгівлі незаконної.

Істотна різниця полягає в тому, що корпорації ведуть переговори з урядами щодо доступу на ринки відповідних держав, тоді як злочинні

організації обходять державу, працюючи з тіншовим сектором. На відміну від традиційних «чорних ринків», ці нові ринки є міжнаціональними системними утвореннями. Злочинні організації, які на них оперують, легко їх змінюють, встановлюючи водночас регулярні зв'язки між постачальниками нелегального товару та його споживачами, долаючи національні бар'єри.

Свою роль тут відіграє і глобалізація фінансової системи з її мережею зобов'язань, фінансових потоків, банків, оптових ринків. Особливі негативи пов'язані з розвитком офшорних, тобто вільних від оподаткування, зон, які фактично забезпечили можливості затінення джерел надходження незаконних грошей та засоби їх відмивання.

Зусиль однієї держави, яка спробує впровадити закони і правила проти подібного відмивання грошей, недостатньо, оскільки такі заходи лише змушують транснаціональні злочинні організації переміщати капітали з-під юрисдикції однієї держави до іншої. Особливо ж небезпечним є утворення зв'язків між злочинними організаціями та посадовими особами різних рівнів, що стимулює корупцію і підриває державний механізм.

10. Нелегальна міграція та неврегульованість прикордонного режиму

Нелегальна міграція стала невід'ємним елементом світових процесів у добу глобалізації. Цю проблему визнано однією з найгостріших загроз безпеці країн Європейського Союзу. Серед головних причин її виникнення і переведення у статус глобальної є нерівномірність світового розвитку, розподіл країн світу на багаті й бідні, прагнення багатих країн закритися від міграційних потоків, що збільшує їх тіншовий складник. Інша причина – збройні конфлікти, які спричиняють потоки біженців і одночасне переселення мільйонів людей, як це можна бачити на прикладі Афганістану.

Дедалі більш серйозним викликом для України залишається масова міграція з бідних та слаборозвинутих країн. Зростанню «міграційного тиску» сприяє розвиток нелегальних схем переміщення людей і торгівлі ними. Водночас міграції та демографічні зміни навіть у благополучних країнах спроможні викликати суттєві зсуви у традиційних суспільних структурах, що призводить до зростання суспільного та політичного напруження.

Нелегальна міграція становить загрозу національній безпеці будь-якої держави, оскільки вона спричиняє різке погіршення криміногенної ситуації у регіонах, де виникають слабо контрольовані зони

з компактним проживанням мігрантів, у яких активного поширення набувають наркоманія та проституція, небезпечні інфекційні хвороби тощо. За відсутності законних джерел існування, нелегальні мігранти можуть вдаватися до створення етнічних кримінальних угруповань. Крім того, збільшення притоку нелегальних мігрантів може спричинити сплеск ксенофобних настроїв серед певної частини місцевого населення та активність радикальних націоналістичних організацій.

Нелегальна міграція часто тісно пов'язана з різними видами злочинності, зокрема контрабандою зброї, наркотиків, торгівлею людьми, поширенням тероризму. Такий стан речей становить загрозу й вимагає відповідного реагування, зокрема посилення прикордонного режиму та значних витрат на зміцнення внутрішньої безпеки. Але повне подолання нелегальної міграції як протиправного явища є навряд чи можливим.

За рівнем міграційного навантаження Україна посідає одне з провідних місць у Європі. Міграційні хвилі, потоки біженців зачіпають територію держави, сприяють посиленню криміногенної ситуації в країні. Наша країна певним містком для незаконних мігрантів, наркоділків, контрабандистів і злочинних угруповань, які намагаються її територією проникнути в країни Європейського Союзу. Найбільш складними напрямками, де затримується більша частина мігрантів, великі партії наркотичної сировини, зброї та вибухівки є кордони з Росією та Молдовою.

Посиленню міграційних загроз сприяє неврегульованість прикордонного режиму України, передусім із РФ. Унаслідок свого географічного становища та завдяки прозорому кордону з Росією Україна вже протягом довгого часу виконує роль транзитної країни, через яку проходять шляхи доставки мігрантів із країн Азії до Західної та Центральної Європи. Крім того, завдяки щільному контролю на кордонах з ЄС і відсутності реального механізму повернення (реадмісії) затриманих осіб, Україна невпинно перетворюється у країну накопичення незаконних мігрантів. Фактично Україна стримує транзитні міграційні потоки в інтересах європейських країн, тому ця проблема виходить за національні межі нашої держави.

Для світу, що глобалізується, державні кордони втрачають своє сакральне значення і відіграють здебільшого роль межі між територіями з різними внутрішньоправовими та митними режимами. З боку світової спільноти послаблюється увага до проблем територіальних претензій та правового урегулювання кордонів, хоча водночас для молодих незалежних держав питання недоторканості кордонів уявляється одним із ключових в утвердженні їх суверенітету. Зокрема, для Украї-

ни значимими викликами є територіальні претензії з боку радикальних політичних сил інших держав, незавершеність договірно-правового оформлення державних кордонів тощо.

Неврегульованість питання кордонів держави має наслідком посилення загроз геополітичного та глобалізаційного типу. Так, незавершеність договірно-правового оформлення кордонів, нерозвиненість прикордонної інфраструктури залишають можливість для окремих держав здійснювати втручання у внутрішні справи України у прикордонних районах, підтримувати сепаратистські тенденції, заважають боротьбі зі злочинністю тощо. В економічній сфері це підвищує залежність національної економіки, сприяє відтоку матеріальних і фінансових ресурсів, контрабанді, неконтрольованому вивозу капіталу, стратегічної сировини тощо. Подібним чином загрози посилюються і у військовій, правоохоронній, екологічній сферах.

З метою вирішення проблем нелегальної міграції у багатьох країнах світу створена т.зв. третя захисна система. В США ці проблеми вирішує служба у справах імміграції та натуралізації; у низці європейських країн створені окремі поліцейські підрозділи по роботі з іноземцями. В Україні функції такої системи розпорознені між прикордонниками, міліцією, СБУ, Департаментом у справах національностей і міграції.

Розширення ЄС супроводжується зміцненням візового і прикордонного контролю, посиленням боротьби з нелегальною міграцією. Разом з тим жорстокі прикордонні та візові режими не вирішують у повному обсязі проблему усунення нелегальної міграції.